

ԿԱՐԾԻՔ

Քնարիկ Ներսեսի Առաքելյանի՝ «Անձի ներընտանեկան զոհայնացման հոգեբանական առանձնահատկությունները» ժԹ 00.01 «Ընդհանուր հոգեբանություն, հոգեբանության տեսություն և պատմություն, անձի հոգեբանություն» մասնագիտությամբ հոգեբանական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման աստենախոսության վերաբերյալ

Վերջին տասնամյակներում Ռուսաստանում, Հայաստանում և, ընդհանուր առմամբ, կապված աշխարհում շարունակվող սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական վերափոխումների հետ աճել է հետաքրքրությունը բնակչության ընդհանուր սոցիալական զոհայնացման և քրեականացման հանդեպ: Վերջին տարիներին բռնության հիմնախնդիրը ենթարկվում է խորը միջառարկայական, մասնավորապես՝ սոցիոլոգիական, մշակութաբանական, հոգեբանական, կենսաբանական վերլուծության, որը կապված է մակրոսոցիալական և անհատական հոգեբանական գործոնների ուսումնասիրման հետ, իսկ ծնողների ընտանիքի անբարենպաստությունը, որը նպաստում է անձի զոհայնացմանը ու երեխաների մոտ զոհային վարքի ձևավորմանը, հաճախ հետազոտվում է՝ որպես առանցքային գործոն: Չնայած, որ այս երևույթը բավականին խորը նկարագրված է քրեական զոհաբանությունում, դրա ուսումնասիրման շեշտադրումներն ընդհանուր հոգեբանության և անձի հոգեբանության տիրույթ տեղափոխելու խնդիրը սուր է:

Քնարիկ Առաքելյանի աստենախոսական հետազոտությունը նվիրված է անբարենպաստ ընտանիքների անչափահասների՝ զոհայնության նախատրամադրվածության հոգեբանական առանձնահատկությունների տեսական ուսումնասիրմանն ու էմպիրիկ վերլուծությանը:

Տվյալ հետազոտության արդիականությունը որոշվում է մի շարք սոցիալ-հոգեբանական հանգամանքներով: Այն, առաջին հերթին, պայմանավորված է հասարակության հումանիզացիայի հարցերի սոցիալական և գործնական կարևորությամբ և լիարժեք, կոտիվորեն ստեղծագործող և սոցիալապես հարմարված անձի ձևավորման խնդիրներով, որոնք ծառայել են հասարակության առջև; երկրորդ հերթին՝ անբարենպաստ ընտանիքների անչափահասների զոհային վարքի հոգեբանական կանխարգելման և շտկման աճող անհրաժեշտությամբ: Անչափահասների անձին անդրադառնալը չափազանց արդիական է թվում այն պատճառով, որ շատ դեռահասների դեպքում այն հանգամանքը, որ նրանք դարձել են հանցագործության զոհ, պատահական չէ, այլ նախասահմանված է նրանց վարքով, անձնային առանձնահատկություններով (այդ թվում՝ նաև՝ տարիքային), դաստիարակման պայմաններով և կենսափորձով, այսինքն՝ այս կամ այն զոհային նախատրամադրվածության առկայությամբ. այդ պատճառով էլ անհրաժեշտ է զոհի զոհային վարքի ուսումնասիրություն, այն պայմանավորող գործոնների, անձի զոհային դիրքորոշումների, սցենարների և զոհային վարքի ձևավորման առաջացման և տարիքային առանձնահատկությունների հայտնաբերում:

Չոհայնության ըմբռնման վերաբերյալ տարբեր մոտեցումների (Կոնովալով Վ. Պ., Պոլուբինսկի Վ. Բ., Ռիվման Դ. Վ., Ուստինով Վ. Ս., Ֆրանկ Լ.Վ. և այլք) վերլուծության արդյունքները թույլ են տվել անհամաձայնեցվածություն հայտնաբերել առանցքային զոհաբանական եզրերի և հասկացությունների սահմանման հարցում:

Չոհայնացման աճը հանգեցնում է դեռահասի անձի հոգեկան վնասվածքների, ինչը նպաստում է անլիարժեք անձի ձևավորմանը: Բացակայում է նաև զոհային վարքի իրացման կանխարգելմանն ուղղված կանաչարգելիչ միջոցառումների մշակված համակարգ:

Ակնհայտ է հակասությունը դեռահասների շրջանում զոհայնության նվազման հարցում սոցիումի, կրթական միջավայրի պահանջի և զոհային վարքի դրսևորման գիտականորեն հիմնավորված դետերմինանտների բացակայության, տեսական-մեթոդոլոգիական անջատվածության, զոհային վարք դրսևորող դեռահասների անձի ուսումնասիրման ախտորոշիչ գործիքակազմի չմշակվածության միջև: Այս հակասության վերացման համար ուղիներ գտնելու մղումը սահմանել է տվյալ հետազոտության արդիականությունը:

Ներածության մեջ ներկայացված է ատենախոսության արդիականությունը, խնդրի մշակվածության աստիճանը, վարկած է առաջադրվում, սահմանված են հետազոտության նպատակն ու խնդիրները, նշված է ատենախոսության տեսական և գործնական նշանակությունը:

Գլուխ 1-ում՝ «Անձի զոհայնացման հիմնախնդիրը՝ որպես ժամանակակից սոցիալական և հոգեբանական գիտությունների հետազոտման օբյեկտ», զոհաբանությունը դիտարկվում է որպես գիտական ուղղություն, և վերլուծվում են ինչպես տվյալ ոլորտի, այնպես էլ դրա առարկայի և այլ գիտությունների համակարգում դրա տեղի սահմանման և ընկալման վերաբերյալ մոտեցումները: Առաջին գլխի առաջին ենթագլխում՝ 1.1. «Չոհաբանության որպես գիտական ճյուղի զարգացումը. զոհայնության և զոհայնացման եզրաբանության և էմպիրիկ հետազոտությունների կայացումը», ներկայացվում է այն փաստի հիմնավորումը, որ, այսօրվա դրությամբ, զոհայնության եզրաբանության և ուսումնասիրման նկատմամբ ընդունված միասնական մոտեցում չկա: Իբրև զոհաբանության՝ որպես գիտության կայացման նշանակալից փուլ՝ հեղինակը դիտարկում է Չոհաբանների համաշխարհային միության հիմնումը: Բավականին մանրամասն ներկայացված է ամերիկացի քրեաբան Է. Կարմենի՝ զոհաբանության զարգացման հայեցակարգն ու այլ տեսություններ: Ընդհանուր առմամբ, ատենախոսը դիտարկում է «զոհայնություն» և «զոհայնացում» հասկացությունները, զոհերի դասակարգումն ու զոհային վարքի ընդհատման հնարավոր ուղիները, որոշ տվյալներ՝ զոհի մասին գիտության նախապատմության, առաջացման պատմության, զարգացման և կայացման մասին: Երկրորդ ենթագլխում՝ 1.2. «Չոհայնության և զոհային վարքի ուսումնասիրման տեսական մոտեցումներ», ներկայացված է զոհայնության, զոհային վարքի վերաբերյալ դասական տեսությունների վերլուծությունն ու զոհայնության սահմանումները (Լ. Ֆրանկ, Վ. Պոլուբինսկի, Դ. Ռիվման, Վ. Կոնովալով, Ա. Ռեպսկայա, Վ. Տույակով, Հ. Շնայդեր, Ա. Մուդրիկ, Թ. Սելին, Մ. Վոլֆգանգ, Բ. Ռուբակ, Ռ. Մեդուզ, Օ. Անդրոնիկովա և ուրիշներ), դրանց առանձնահատկություններն ու դասակարգումը: Աշխատությունում «զոհայնություն» հասկացությունը հիմնավորված է և տրամաբանորեն դիտարկվում է՝ որպես անձնային և վարքային առանձնահատկությունների ամբողջություն, որն անձի մոտ ձևավորվում է ծնված օրվանից և կախված է սոցիալականացման և նշանակալից մեծահասակների հետ փոխհարաբերությունների առանձնահատկություններից, այդ թվում՝ դաստիարակության և ընտանիքում առկա փոխհարաբերությունների, բռնության նախկին փորձի առանձնահատկություններից: Ատենախոսը զոհայնության իր հեղինակային ընկալումը ներկայացնում է՝ որպես ռիսկային իրավիճակներում զոհի

կարգավիճակում հայտնվելու նկատմամբ մարդու բարձր խոցելիություն, ինչը պայմանավորված է անձնային և վարքային առանձնահատկություններով:

Առաջին գլխի երրորդ ենթագլխում՝ 1.3. «Չոհայնության կանխարգելման հիմնական մոտեցումները և ուղղությունները», դիտարկվում է հոգեբանական կանխարգելիչ աշխատանքը՝ որպես բոլոր մակարդակներում հանցավորության զոհաբանական կանխարգելման միջոցառումների ամբողջության բաղկացուցիչ մաս: Հեղինակը միանում է այն կարծիքին, որ այն առավել արդյունավետ է խնդրի ծագման վաղ փուլերում զոհային վարքի դետերմինանտների վրա ազդելու ձևով: Ներկայացված են հատուկ գրականությունում նկարագրված հոգեբանական կանխարգելիչ աշխատանքների իրականացման որոշ ձևեր, որոնք զոհաբանական նշանակություն ունեն:

Երկրորդ գլխում՝ «Անձի զոհայնության և զոհային վարքի զարգացման հարցում օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների դերը», Ք. Առաքելյանը դիտարկում է իրավաբանական, սոցիալ-քրեաբանական, ինչպես նաև հոգեբանական հետազոտություններում առկա հիմնական տեսությունները, ընտանիքի, մասնավորապես՝ անբարեհաջող ընտանիքների ազդեցությունը զոհայնության ձևավորման վրա և դրա հետագա զարգացումն ավելի մանրամասն ներկայացված է արտահայտման փուլում: Երկրորդ գլխի առաջին ենթագլխում՝ 2.1. «Անձի զոհայնացմանն ու զոհայնությանը նպաստող գործոնները», հեղինակն անդրադառնում է «ոխսկի գործոն» եզրույթին, որն արտասահմանյան գրականությունում սովորական երևույթ է դարձել, և վերլուծում է վերջին 50 տարիների բազմաթիվ հետազոտություններից որոշները, որոնք ուղղված են եղել անչափահասների շրջանում զոհային վարքի արտահայտման ոխսկի գործոնների հայտնաբերմանը, ինչպես նաև տեսությունները, որոնք վերաբերում են անձի զոհայնացմանը նպաստող արտաքին և ներքին, օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններին, որոնք էլ անձի հետ ունեն ինչպես ուղիղ, այնպես էլ միջնորդավորված կապ: Երկրորդ գլխի երկրորդ ենթագլխում՝ 2.2. «Ծնողների ընտանիքի անբարենպաստությունը որպես անձի զոհայնացմանը և երեխաների զոհային վարքի ձևավորմանը նպաստող առանցքային գործոն», բազմաթիվ տեսությունների և տեսական դրույթների ուսումնասիրման հիման վրա (Յու. Անտոնյան, Ս. Արզումանյան, Գ. Ջալդուլինա, Բ. Ալմազով, Մ. Կամլոշ, Ջ. Բուլբի, Է. Էյդեմիլեր, Ի. Կոն, Վ. Վիգոտսկի և ուրիշներ) դիտարկվում է ծնողական ընտանիքի անբարենպաստ վիճակը՝ որպես առանցքային գործոն, որը նպաստում է անձի զոհայնացմանը և երեխաների մոտ զոհային վարքի ձևավորմանը, դիտարկվում են հիմնական սահմանումներն ու տեսությունները, «անբարենպաստ ընտանիք» հասկացությունը, այդ ընտանիքներին բնորոշ գծերն ու արտահայտումները, հիմնական ներընտանեկան անբարենպաստ գործոնները, որոնք ազդում են զոհային վարքի ձևավորմանն ու անձի հետագա զոհայնացման վրա:

Ընդհանուր առմամբ, եզրակացություն է արվում, որ անձի զոհայնության ձևավորման մեջ նշանակալից դեր են խաղում ընտանիքում փոխհարաբերությունների առանձնահատկությունները. ծնողների խնամակալության հիմնական բնութագրերը, նյարդային պոթելումները, որոնք արտահայտվում են բղավոցի, ֆիզիկական կամ հոգեբանական պատժի, հաճախակի արվող նկատողությունների և երեխաներին ուղղված քննադատության տեսքով, պարբերական բնույթ կրող կոնֆլիկտները, տվյալ ընտանիքի կառուցվածքն ու սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակը՝ սոցիալ-տնտեսական ցածր կարգավիճակը, ոչ լիարժեք ընտանիքը, ընտանիքների

ձևավորման տարիքային առանձնահատկությունները, առանձին ընտանիքի անդամների անհատական առանձնահատկությունները:

Երրորդ գլուխը՝ «Անբարենպաստ ընտանիքների անչափահասների զոհայնության էմպիրիկ հետազոտության մեթոդաբանական ապահովումը», նվիրված է հետազոտության կազմակերպման և ընթացակարգերի հետևողական ներկայացմանը, որը ներառում է ծրագիրն ու հետազոտության փուլերը, ընտրանքը, մեթոդները, ստացված արդյունքների վերլուծության մաթեմատիկական վիճակագրական մեթոդները:

4-րդ գլխի՝ «Անբարենաջող ընտանիքներում ապրող անչափահասների զոհայնության և զոհային վարքի էմպիրիկ հետազոտություն», առաջին ենթագլխում՝ 4.1. «Հետազոտության մասնակիցների սոցիալ-ժողովրդագրական բնութագիրն ու ներընտանեկան փոխհարաբերությունների առանձնահատկությունները», ներկայացված է հեղինակային հարցաշարի միջոցով ստացված արդյունքների որակական և քանակական վերլուծությունը:

Արդյունքները ցույց են տալիս, որ արական սեռի հարցվածներին բնորոշ է այն, որ նրանք մեծ մասամբ (34%) միակ երեխան են ընտանիքում, իսկ իգական սեռի հարցվածներին՝ (43%) այն, որ նրանք ունեն մեկ եղբայր կամ քույր: Աշխատանքի նպատակների և խնդիրների իրականացման համար արդիական է եղել ընտանիքում փոխհարաբերությունների առանձնահատկությունների հայտնաբերումը, իսկ երկրորդ ենթագլխում՝ 4.2. «Դաստիարակության առանձնահատկություններն ընտանիքում և ներընտանեկան բռնության փորձը (հարցաշարային տվյալների քանակական և որակական վերլուծություն)», ներկայացված են հարցվածների ընտանիքներում ընդունված դաստիարակության մեթոդները, ինչպես նաև այն, թե արդյոք նրանք բռնության են ենթարկվում, թե ինչպես են հարցվածները վերաբերվում բռնությանը և ինչ է նրանց համար բռնությունը: Երրորդ ենթագլխում՝ 4.3. «Անբարենպաստ ընտանիքներում ապրող անչափահասների խմբերում սոցիալ-հոգեբանական և հոգեբանական ցուցանիշների համեմատությունը», ներկայացված է հարցաշարերի տվյալների ու հետազոտության ընթացքում կիրառված մեթոդների համեմատական վերլուծությունը մի քանի ցուցանիշների հիման վրա, որոնցից առավել կարևորները նույնպես ներկայացված են: «Ծնող-երեխա հարաբերությունները դեռահասության տարիքում» մեթոդաբանությամբ տղաների և աղջիկների միջև վիճակագրական առումով նշանակալից տարբերությունների վերլուծության արդյունքում բացահայտվել է, որ վերջիններս տարբերվում են մի քանի սանդղակներով: Միջին ցուցանիշների համեմատությունը վերաբերում է ներընտանեկան իրավիճակի առանձնահատկություններին, անձնային գործոնների և զոհային վարքի տարբեր տեսակների նկատմամբ նախատրամադրվածությանը: Համապատասխանաբար՝ տեսական և էմպիրիկ վերլուծության հիման վրա մանրամասն եզրակացություններ են արվում:

Առկա դիտողություններն ու ցանկությունները հետևյալն են.

1. Ատենախոսը՝ որպես մեթոդաբանական հիմք, նշում է. «Մեր աշխատանքի համար տեսական հիմք են ծառայել դասական զոհաբանական հայեցակարգերը (Լ. Վ. Ֆրանկ [80, 81, 82, 83, 84], Դ. Վ. Ռիվման [66, 67, 68, 69, 70, 71], Վ. Յա. Ռիբալսկայա [72], Ա. Լ. Ռեպեցկայա [65], Վ. Ա. Տույակով [74, 75], Տ. Վ. Վարչուկ [26], Վ. Բ. Պոլուբինսկի [64], Հ. Հենտիգ [107, 108], Բ. Մենդելսոն [115] և այլք), ընտանիքի, մասնավորապես անբարենաջող ընտանիքի հետազոտման հայեցակարգային դրույթները (Յու. Մ. Անտոնյան [13, 14], Բ. Ն. Ալմազով [7], Ա. Ն. Ելիզարով [34], Գ. Գ. Չայդուլինա [35], Վ. Մ.

Կորնչիկով [46], Բ. Ս. Գանիշինա [33], Վ. Ս. Յելուկո [87], Ս. Բ. Կալինինա [37], Ս. Ջ. Արզումանյան [2, 19, 20] և այլք» (էջ 10): Տեսությունների այս հսկայական քանակը, որոնց վրա հիմնվում է հեղինակն իր հետազոտությունում, էկլեկտիկ և անհիմն է թվում, հատկապես որ աշխատանքի տեսական վերլուծությունում հեղինակի կողմից հակասություններ են հայտնաբերվել ուսումնասիրվող խնդրի մոտեցումներում (օրինակ՝ «Ըստ հեղինակներից մեկի՝ քրեաբան Վ. Պոլուբինսկու, որը զբաղվում էր զոհայնության ուսումնասիրմամբ, կարելի է առանձնացնել զոհայնության արտահայտման 4 հիմնական տեսակ» (էջ 29), «Խորհրդային քրեաբան Դ. Վ. Ռիվմանը հակառակ տեսանկյունն ուներ՝ համարելով, որ հասարակության բոլոր անդամներին բնորոշ է «նորմալ», «միջին» և «պոտենցիալ» զոհայնություն, որը պայմանավորված է հասարակությունում հանցավորության գոյությամբ» (էջ 31) և այլն):

2. Որպես տվյալ հետազոտության ընտրանք՝ հեղինակը նշում է. «Անբարենպաստ ընտանիքների 15-18 տարեկան անչափահասներ՝ ազգությամբ հայ աղջիկներ և պատանիներ, որոնք բնակվում են Հայաստանի մասնագիտացված հաստատություններում» (էջ 10): Ընտրանքի վերաբերյալ ատենախոսն աշխատանքի ամբողջ տեքստում օգտագործում է հակասական եզրաբանություն. «անչափահասներ» (կիրառվում է իրավաբանությունում), «դեռահասներ», «պատանիներ և օրիորդներ», «աղջիկներ»: Այս հակասությունը պայմանավորված է ուսումնասիրվող տարիքային խմբի սահմանման նկատմամբ հեղինակի դիրքորոշման անհստակությամբ. տարիքային պարբերացման դասակարգման ընտրությունը հեղինակին թույլ կտար հստակ, գիտական դասակարգմանը համապատասխան նշել ուսումնասիրվող խումբը:

3. Ք. Առաքելյանը նշում է. «Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ սեռական բռնության բնույթը նույնպես կապված է տուժածների սեռի հետ: Տղամարդիկ մանկությունում զգալիորեն ավելի հաճախ ֆիզիկական բռնության են ենթարկվում, իսկ կանայք՝ սեռական բռնության, ինչը շատ հաճախ դառնում է գործոն, որը նպաստում է երկրորդային զոհայնացմանը» (էջ 64): Այնուհետև նշվում է. «Գենդերային տարբերությունները նույնպես արտահայտվում են «հանցագործ-զոհ» փոխհարաբերությունների առանձնահատկություններում: Հ. Զայկովսկու, Լ. Մուֆտիկի, Ռ. Մորենոյի և այլոց հետազոտությունները հայտնաբերել են, որ արական սեռի ներկայացուցիչներն ավելի հաճախ են բռնի զոհայնացման ենթարկվում անձանոթ մարդու կողմից» (էջ 65): Հեղինակը տարբերություն չի դնում հետևյալ հասկացությունների միջև՝ «սեռ»՝ որպես կենսաբանական ցուցանիշ, և «գենդեր»՝ որպես սոցիալական ցուցանիշ՝ տեսական մասում օգտագործելով սեռական միևնույն ցուցանիշները տղամարդ և կին: Այդ պատճառով էլ էմպիրիկ հատվածում մասնակիցների արդյունքները վերլուծելիս Առաքելյանը գրում է գենդերային տարբերությունների մասին, սակայն, ըստ էության, վերլուծություն է կատարում ըստ սեռային ցուցանիշների:

4. Աշխատանքում օգտագործվող «փորձարարական հետազոտություն» արտահայտությունը ոչ գիտական է, քանի որ էմպիրիկ հետազոտությունը համարված չէ գիտափորձով:

5. Ռեսպոնդենտների էմպիրիկ հետազոտության արդյունքների և ընդհանրացված նորմատիվային ցուցանիշների համեմատությունը պարզաբանման կարիք ունի. «Այսպիսով՝ կարելի է ասել, որ անբարենպաստ ընտանիքների անչափահասները, նորմատիվային ցուցանիշների հետ համեմատած, ավելի ինտրովերտացված են, վատ են կազմակերպված, պակաս կենտրոնացած են, փութկոտ

են, շտապում են իրենց որոշումներում, միջանձնային հարաբերություններում ավելի չարակամ են, չնախաձեռնող, արագ են ֆրուստրացիայի ենթարկվում, ավելի շատ են կախված սոցիումից և շրջապատի մարդկանց ազդեցությունից» (էջ 112):

6. Հավելվածներում ներկայացված են մեթոդիկաների միայն ռուսալեզու տարբերակները, իսկ հայալեզու տարբերակների ապրոբացիայի՝ հեղինակի նկարագրած ընթացակարգերը ներկայացված են տեսական ձևով՝ հստակ մեթոդիկաների վերլուծությունից դուրս:

7. Հեղինակն ընդգծում է իր սեփական հետազոտության նորույթ լինելը՝ նշելով. «Մակայն միաժամանակ մեր կողմից հայտնաբերվել են օրինաչափություններ, որոնք նախկինում նկարագրված չեն եղել հայկական գրականությունում և կապված են անբարենպաստ ընտանիքների անչափահասների զոհային վարքի դրսևորման հակվածության գենդերային տիպաբանության հետ: Բնչն էլ կատարված աշխատանքի հիմնական նորույթն է» (էջ 132): Մակայն ցանկալի կլիներ այդ նշանակալից արդյունքներն օգտագործել «գործնական առաջարկներում դեռահասների և պատանեկան տարիքի անձանց հետ հոգեբանական կանխարգելիչ աշխատանքի համար»:

Բարեհաջող պաշտպանության դեպքում՝ կարելի է վստահություն հայտնել, որ պաշտպանության ընթացքում բազմաթիվ դրույթների հիմնավորումն ու շտկումը և լրացուցիչ մեկնաբանությունները կընդգծեն կատարված հետազոտության գիտագործնական արժեքը: Սեղմագիրը համարժեք կերպով արտացոլում է աստենախոսության բովանդակությունը:

Եզրակացություն: Քնարիկ Ներսեսի Առաքելյանի՝ «Անձի ներընտանեկան զոհայնացման հոգեբանական առանձնահատկությունները» աստենախոսությունը, որը ներկայացված է ընդհանուր հոգեբանություն, հոգեբանության տեսություն և պատմություն, անձի հոգեբանություն մասնագիտությամբ (ԺԹ 00.01) հոգեբանական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման համար, բարեհաջող պաշտպանության դեպքում համապատասխանում է ԲՈԿ պահանջներին, իսկ դրա հեղինակն արժանի է հոգեբանական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի շնորհմանը:

Հայ-Ռուսական (Մլավոնական) համալսարանի
հոգեբանության ամբիոնի վարիչ,
հոգ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր

Ա.Ս. Բերբերյան

Նիստի քարտուղար

Ա. Ս. Բերբերյանի ստորագրությունը հաստատում է
Հայ - Ռուսական (Մլավոնական) համալսարանի գիտական քարտուղար,
բանասիրական գիտ. թեկն.

Ռ. Ս. Կասաբաբովա

22.08.2023